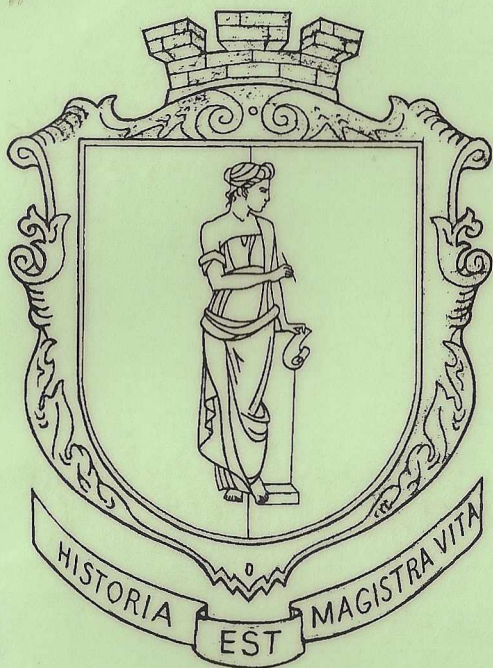

94/100/082)

Д 70

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 4

МАК Т.Ф.
доцент, кандидат
історичних наук

РОЗВИНЕНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК УМОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ

Проблема ціннісних змін на Заході є провідною темою багатьох досліджень. Відомий англійський соціолог З.Батман ставить, наприклад, наступний діагноз: Захід є індивідуалізованим суспільством [1; 3]. Здійснена Заходом індивідуалізація – саме формування вільного, автономного та відповідального індивіда – завжди визнавалась в якості основного його здобутку. Сьогодні з цим вже ніхто не сперечається, але питання яким чином західноєвропейське суспільство перейшло від такого, де все вирішував колектив, спільнота, угруповання до суспільства індивідуалізованого залишається.

Середньовіччя було саме тим періодом в історії Західної Європи, коли не тільки руйнувались потужні державні механізми і утворювались нові політичні об'єднання, але і відбувалось накопичення якісних змін, що характеризують західноєвропейську цивілізацію в різних сферах.

Сутнісною складовою періоду середньовіччя є феодалізм. Але в сучасній науці неодноразово лунала думка, що на сьогоднішній день характеристика Західнохристиянського середньовіччя як суто феодального виглядає анахронізмом. Зокрема Ю.Павленко стверджує, що у середньовіччя феодально-ієрархійна структура стає домінуючою формою суспільної організації, яку певною мірою переймає і католицька церква; але середньовічні міста-комуні, навіть коли вони були інкорпоровані у структури феодальних володінь, за своїм внутрішнім змістом ніяк не були феодальними [2; 307]

З багатьох визначень феодалізму історики і по сьогодні не можуть дійти згоди, на якому зупинитись. Вірогідно, лишається актуальною думка А.Гуревича, висловлена ще в середині ХХ ст. про те, що визначення і розуміння поняття як раз тим і розрізняються, що визначення ставить межу, визнається однознач-

ність, що інколи спрощує сприйняття явища. Але ніким не заперечується той перелік основних рис, що є характерними для феодалізму. Серед них – відданість своєму угрупованню, стану, елітаноті. Після Великого переселення народів життя в Західній Європі довго залишалось нестабільним, небезпечним і можна погодитись з думкою, що саме тому люди схилились до пошуків зв'язків з колективом [3; 55], що водночас співпадало з пролонгацією традиційних для родових общин стосунків. Розвиток соціально-економічної сфери є результатом колективних зусиль. Але в той же час римське право і християнська мораль сприяли ствердженню в людині особистісного початку, і індивід середньовіччя розвивається в бік індивідуальності. В цьому процесі досить важливим і показовим є XI ст. Саме в цей період виникає нова соціальна категорія, новий спосіб виробництва, нова свідомість. Праця, християнство, церква, право сприяли ускладненню соціальних стосунків, але за умов формування якісно нових явищ західноєвропейського життя, що стали показовими для західноєвропейської цивілізації в майбутні періоди історичного розвитку.

Передумови для формування феодальних стосунків виникли і в пізньоримському, і в варварському суспільствах, і надалі феодалізм формувався в Європі в умовах зіткнення і взаємодії цих процесів. Внаслідок синтезу народились якісно нові стосунки. Ця взаємодія, що прискорила розвиток феодалізму, характерна, наприклад, для Вестготського, Франкського королівств. В тих країнах, де взаємодія була менш значною (області Німеччини, англосаксонські королівства), або взагалі була відсутня (Скандинавія), процес феодалізації мав свої особливості і уповільнений темп розвитку. Виокремлюють три шляхи розвитку феодальних стосунків: синтезний, безсинтезний і малосинтезний. Поселення варварів на території Римської імперії лише створило передумови для феодального синтезу. Для того, щоб взаємодія двох систем стала реальністю, необхідно було як мінімум півтора-два століття. Умовно за еталон приймається північнофранцузька модель феодалізму (у Північно-Східній Галії феодалізм ствердився вже у VIII-IX ст.)

Християнська церква хронологічно перший фактор, до якого треба було призвичаїтись варварським племенам на заво-

йованих територіях. Інтуїтивно Хлодвіг, ватажок франкських племен, зробив правильний вибір; хоча послуговувався перед усім, вірогідно, політичною вигодою, яку давав союз християнської церкви та варварського ватажка. Але цей союз не був формальним. Християнські цінності стверджували особливий статус людини, хоча розуміння цього і стане надбанням європейців декілька століть по тому, але в поєднанні з іншими факторами впливу римської цивілізації імпульс цей варварські племена вже отримали наприкінці V ст. Іншим таким фактором стало римське право. Правове поле посилювало те осібне, що стверджувало християнство і що породжувала в особистості приватна власність. Адже наявність "мого" безглузда без чіткого усвідомлення індивідуального буття.

Приватна власність пройшла на етапі становлення через декілька форм в перший період середньовіччя. Абсолютно очевидно, що якби не існувало поняття правового поля, цей шлях був би набагато довшим і жорстокішим для людини середньовіччя.

Особливим періодом в процесі становлення феодальних відносин на території Франкського королівства є VIII-IX ст. Саме в цей час стався аграрний переворот, що зумовив великі майнові переміщення і водночас ствердження феодальної структури суспільства. Карл Мартелл провів у Франкській державі бенефіційну реформу. Після битви під Пуат'є (732 р.) з арабами, що вдерлись в південну Галію, загрожуючи Франкському королівству, Мартелл проводить корінну реорганізацію військових сил. Значна частина вільних селян збідніла і не мала матеріальних коштів для служби в ополченні, тим більше у кінноті, яка відіграла у війнах на поч. VII ст. важливе значення. Реформа привела до того, що замість дарування землі у повну безумовну власність (аллод), отримало розповсюдження жалування землі на умовах виконання певних обов'язків - перед усе кінної військової служби. Так розповсюджується нова форма феодальної власності - бенефіцій. Бенефіцій – наступна після аллоду форма земельної власності, яка з'явилась в процесі складання феодальної ієрархії. Сеньйор жалував своєму васалу бенефіцій як умовний земельний наділ на строк до кінця життя з зобов'язанням нести на його користь певні повинності. В разі невиконання служби

власник бенедикції може бути позбавлений землі. Карл Мартелл отримує сучасне, добре озброєне військо замість народного ополчення. Основою кінноти стали професійні військові (так було закладено майбутнє рицарство). Водночас це зміцнило становище дрібних і середніх феодалів і мало політичні наслідки - посилення королівської влади, що могла тепер забирати землі навіть у великих феодалів, якщо ті не дотримувались умов. Процес надання землі як пожалування сприяв встановленню особистої відданості і покровительства, тобто системі васалітету. Особисті зв'язки, договірні стосунки – ці ознаки продовжують стверджуватись в суспільстві.

Безперечно, реформа привела до того, що селянство, яке втрачало значення головної військової сили, стало ще більш неповноправним у суспільстві, а зміцнення становища феодалів відповідно приводило до посилення залежності селян. В той же час очевидними стали зміни і іншого характеру. Протягом VIII-IX ст. ствердилась остання форма феодальної власності – феодал, велика земельна власність була закріплена юридично. Але юридично оформлювався не тільки феодал як форма взаємодії представників панівного класу, а й держання як форма стосунків залежного селянина зі своїм сеньйором. Термін "прекарій" /передане на прохання/ означає держання вільної людини строком на одне-два покоління, що надавалось за ценз [4; 38]. Необхідно підкреслити, що за таких умов правове поле охоплювало не тільки верхівку феодалів, а всіх вільних людей - у VIII-IX ст. до нього потрапила і велика кількість селян. Визначення статусу, чіткої межі повноважень і ступеню залежності чи свободи, створювало стимул у розвитку господарської діяльності; розвиток поземельних відносин стверджував в людині індивідуалізм.

Отже, з плином часу бенедикції перетворився в спадкове володіння і протягом IX-X ст. набув рис феодалу - закінченої форми феодальної власності на землю, спадкової земельної власності, закріпленої юридично. Юридично перетворення пожиттєвих бенедикцій в спадкові феоди було оформлено у Франції в 877 р. К'ерсійським капітулярієм. У Німеччині та в Італії бенедикції стали спадковими у 1037 р., затверджені відповідно Павійською конституцією Імператора Конрада II.

По мірі поглиблення феодалізації франкського суспільства та переходу політичної влади в руки приватних осіб /перед усім імуністів/ останні почали самостійно регулювати відносини власності в ареалі свого панування. Єдине правове поле, що існувало до тих пір, дозволило досить рано консолідуватись верхівці суспільства /IX ст./, хоча сам політичний простір при цьому подрібнювався. "На початку XI ст. скрізь існували королівства. Висвячують монархів, і ніхто не сумнівається, що вони не є представниками Бога. Але військова потуга, здатна судити й карати, відтепер розсипана, розпорошена в безлічі політичних осередків найрізноманітніших обсягів. У кожному з них керує господар" [5; 38]. Обмеженість життєвого простору примушувало заможний прошарок Західної Європи пильнувати і дбати про свої землі, не відволікаючись надовго назовні.

Таким чином, в політичному плані формування феодальної системи завершилось політичною роздробленістю. Релігія, церква в західнохристиянському світі і в перший період феодалізму, і на початку другого діяли всупереч відцентровим тенденціям, зберігаючи єдність цивілізації. Але за часів Каролінгів єдність самої церкви поступово втрачалась, оскільки у IX ст. вона вже була основним інститутом не тільки ідеологічного, але й соціально-політичного життя феодального суспільства, що змушувало інститут як частину цілого брати участь у формуванні феодальних зв'язків. Отже, в процес формування феодальних стосунків церква активно включається і сама перетворюється на великого феодала, а значить підпадає під дію законів розвитку феодальної системи, що руйнує її як єдиний соціальний інститут. Завдяки ключовим реформам в XI ст. церква виходить з цієї кризи, відновлюється як цілісна система, що має вплив в суспільстві.

Таким чином, західне християнство, яке саме розвивалось у тісному зв'язку з правничими категоріями, історичний поступ християнської церкви, ствердження індивідуалізму, якому сприяли процеси у соціально-політичній сфері і теж саме християнство в перший період середньовіччя привели до так званої "економічної революції другого феодального періоду". XI ст., як бачимо є важливим з усіх кутів зору. До того часу розвиток поземельних стосунків, правове поле, в якому цей процес розгортався, і християнська церква стверджували в людині індивідуалізм,

схильність мислити і оцінювати у юридично-правничих категоріях. Отже, раннє середньовіччя, успадковуючи від германської общини потяг до волелюбства (в поєднанні з колективізмом), а від Римського суспільства звичку сприймати дійсність в юридично-правничих категоріях; християнство, яке звернено до окремої людської душі, створює умови для розвитку особистісного початку в людині. Індивід розвивається в бік індивідуальності дуже поволі. За час Великого переселення населення Західної Європи суттєво змінилось, культурний рівень знизився. В умовах низького рівня загальної культури в суспільстві, де переважають ідеали відданості колективу критична свідомість була відсутня; зберігаються тенденції розвитку общинної організації, що живе плекаючи традицію. Ситуація в Європі суттєво змінюється в XI-XII ст., і це пов'язано з появою міст. З X ст. у Західній Європі починає активно формуватись свідомість нового типу – вільна, розкута. Розвиток міст примушував значну кількість людей змінювати види діяльності, при цьому людина змінювала і власну природу: селянин, що набував професію ремісника чи купця, змінював і своє світовідчуття. "Нові люди, що висувались у торгівельно-фінансовій галузі, відзначались енергією, підприємництвом, а також безсоромністю, егоїзмом; вони не відчували себе зв'язаними патріархальними нормами свого часу" [6; 4]. Пожвавлення торгово-підприємницької діяльності вимагало підготовки, оволодіння освітою, вивчення іноземних мов, саме успіхи людини примусили її воліти слави (що було неможливим в перший період середньовіччя) [7; 140].

Поява категорії городян змінила розташування сил і на політичному полі. У короля як першої фігури (хоча і серед рівних) з'являється політичний союзник у протистоянні з великими феодалами, що збільшує шанси ствердження тенденції на утворення централізованої держави.

Прокладаючи шлях приватній власності, середньовіччя посилювало в людині особистісний початок. З закінченням формування феодалних відносин людина як осібна одиниця набуває все більшого значення, з'являється власник, який є розпорядником на певній території, і це не може не відбитись на внутрішньому розвитку людини. В умовах постійної наполегливої праці більшої частини суспільства створюються умови для якіс-

них змін, що торкаються не тільки соціальної верхівки, і ці зміни зумовлені зусиллями різних категорій суспільства. З XI ст. Західна Європа стоїть на порозі значних зрушень в соціально-виробничій сфері і вона має інструментарій для осмислення цих змін. Не дивлячись на лінійний шлях розвитку цивілізації, західноєвропейська починаючи з другого періоду середньовіччя була готова до активного використання набутків попередніх періодів.

Література

1. Федотова В.Г. Факторы ценностных изменений на западе и в России // Вопросы философии. – 2005. - № 11.
2. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 3-тє, стереотип. – К.: Либідь, 2001.
3. Карсавин Л.П. Культура средних веков. –К.: Символ & AirLand, 1995.
4. Капранова Е.Ю. Роль каролингских капитуляриев в формировании феодального права собственности // Вестник Московского университета. Серия 8. История. - 1993. - № 1.
5. Дюбі Ж. Доба соборів: Мистецтво та суспільство 980 – 1420 років. – К.: Юніверс, 2003.
6. Гуревич А.Я. Средневековый купец // История: Еженедельное приложение к газете "Первое сентября". – 1999. – октябрь. - № 38.
7. Буркгард Я. Культура Италии в эпоху Возрождения / Пер. с нем. С.Бриллианта. – Смоленск: Русич, 2002.